

**Mustafa Bülent Dadaş, Fıkıh Tarihinde Talâk Tartışmaları, İstanbul:
Nida Yayıncılık, 2025, 358 Sayfa, ISBN 978-625-95559-7-3**

Mehmet Ali AYTEKİN

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Assoc. Prof., University of Ankara Hacı Bayram Veli Faculty of Theology
Ankara/TÜRKİYE
maliaYTEKİN@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-0318-7515

Öz

Evlilik birliğinin tek taraflı irade ile sona ermesini ifade eden talâk lafzı, günümüzde en çok tartışılan fikhî konulardan biridir. Esasında modern dönemde talâk ile ilgili tartışmaların kırılma noktası, XX. yüzyılın başlarında aile hukuku ile ilgili hükümlerin kanunlaştırılmış olmasıdır. Zira İslâm ülkelerinde ahvâl-i şahsiyye alanında kabul edilen kanunlarda, İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) fıkıh tarihinde şaz olarak kalan ve hiçbir zaman müftâbih olmayan görüşleri kanun metni haline getirilmiş, müftülerden de bu doğrultuda fetva vermeleri istenmiştir. Fetva kurullarının da benimsemesi ile zamanla İslâm ülkelerinde hâkim hale gelen bu görüş süreç içerisinde “Kur'an ve sünnete en uygun” ve “doğru” olan görüş, buna mukabil tarihî süreçte Müslümanların amel edegeldikleri hüküm de “Kur'an ve sünnete aykırı”, “yanlış” olan görüş şeklinde algılanmaya, algılanmanın da ötesinde iddia edilmeye başlanmıştır. Güncelliğini hala muhafaza eden bu meselede Mustafa Bülent Dadaş, *Fıkıh Tarihinde Talâk Tartışmaları* adıyla hacimli bir kitap yazarak talâk hakkında tarihi süreçte meydana gelen tartışmaları mercek altına almıştır. Söz konusu kitabın kritiğini konu alan bu makalede yazarın, talâkla ilgili tartışmaları ayrıntılı olarak ele aldığı, birincil kaynaklara inerek tarafların delillerini ve gerekçelerini ilmî ve akademik bir

Geliş/Received: 13.01.2026 | **Kabul/Accepted:** 18.07.2026 | **Yayın/Published:** 26.08.2026

Atf/Citation: Aytekin, Mehmet Ali. “Mustafa Bülent Dadaş, Fıkıh Tarihinde Talâk Tartışmaları, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2025, 358 Sayfa, ISBN 978-625-95559-7-3”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 47 (2026), 727-738./Aytekin, Mehmet Ali. “Mustafa Bülent Dadaş, Discussions on Talâq in the History of Islamic Law, İstanbul: Nida Publications, 2025, 358 Pages, ISBN 978-625-95559-7-3”. *Journal of Islamic Law Studies* 47 (2026), 727-738.

© Mehmet Ali AYTEKİN | CC BY-NC-ND 4.0 International

şekilde analiz ettiği, bu açıdan kitabın günümüzde, talâk konusundaki tartışmalara yeni bir boyut kazandıracak potansiyele sahip olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Boşama, Talâk Tartışmaları, Kitap Kritiği.

Mustafa Bülent Dadaş, Discussions on Talâq in the History of Islamic Law, İstanbul:

Nida Publications, 2025, 358 Pages, ISBN 978-625-95559-7-3

Abstract

The term *talaq*, which indicates the termination of the marriage union through a unilateral declaration of will, constitutes one of the most extensively discussed issues in contemporary Islamic law. In fact, the breaking point in modern discussions concerning *talaq* emerged in the early 20th century, when rulings regarding family law were subjected to codification. In the personal status laws (*al-ahwal al-shakhsiyya*) enacted in various Islamic countries, legal opinions of Ibn Taymiyya (d. 728/1328) and Ibn Kayyim (d. 751/1350) —views that had remained anomalous in the history of fiqh and had never attained the status of *mufta bih*—were incorporated into statutory law. Muftis were required to issue fatwas in accordance with these codified positions. With the adoption of official fatwa councils, these views gradually came to dominate legal practice in Islamic countries, and began to be perceived as the “most consistent” view in the Qur’an and the Sunnah and therefore as the “correct” position. Conversely, the rulings that Muslims had historically practiced began to be perceived and even claimed as “contrary to the Qur’an and the Sunna”, and thus “incorrect”. In this subject, which still retains its relevance today, Mustafa Bülent Dadaş has written a voluminous book titled ‘*Discussions on Talaq in the History of Fiqh*’ bringing the historical debates surrounding talaq under scrutiny. This article, which focuses on the critique of the aforementioned book, concludes that the author meticulously addresses the debates on talaq, delves into primary sources, and analyzes the arguments and justifications of the parties in a scholarly and academic manner; from this perspective, it has been concluded that the book has the potential to add a new dimension to the discussions on talaq today.

Keywords: Fiqh, Divorce, Talaq Debates, Book Review.

Neslin devamını sağlayan evlilik ve evlilik birliğinin bozulmasını ifade eden boşama/talâk, boşanma, tefrik gibi hukuki işlemler fıkıhın en temel ve önemli konuları arasında yer alır. Klasik fıkıh kitaplarında “*kitâbu’n-nikâh*”, “*kitâbu’t-talâk*” başlıkları altında incelenen bu meseleler modern dönemde “ahvâl-i şahsiyye” ve “İslâm aile hukuku” gibi isimlerle müstakil olarak ele alınmıştır. Bilindiği üzere modernite, Müslüman toplumlarda birçok alanda olduğu gibi aile hukuku alanında da köklü problemleri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle evlenme ve boşanma gibi konularda klasik dönemde tartışma konusu yapılmayan birçok mesele günümüzde tartışmaya açılmış,

tarihî süreçte naslara aykırılığın dolayî şaz kabul edilen bazı görüşler bugün ön plana çıkarılmıştır. Bu tartışmalar ve gelişmeler de aile hukuku alanında ortaya çıkan modern problemleri spesifik olarak fikhî açıdan tahlil eden pek çok ilmî ve akademik çalışmanın yapılmasına vesile olmuştur. Fıkıh ilminde kocanın karısını tek taraflı irade beyanıyla boşamasını ifade eden talâk kavramı da bu çerçevede çokça tartışılan ve hakkında yazı yazılan konular arasında yer almaktadır. Bu alanda son zamanlarda yapılan en kapsamlı çalışma, Mustafa Bülent Dadaş'ın *Fıkıh Tarihinde Talâk Tartışmaları* adlı eseridir.¹

Eser, XX. yüzyıl öncesi ve sonrasında talâka ilişkin bazı fetvaların tarihî süreçteki değişimini tahlil etmek için yazılmıştır. Modern dönemdeki tartışmalar ağırlıklı olarak Türkiye ve Mısır özelinde ele alınmış, tartışmalarda kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Çalışmada genellikle ilk elden kaynaklara müracaat edilmekle birlikte günümüze ulaşmadığı tespit edilen bazı eserlerden istifade eden ikincil kaynaklara da başvurulmuştur (s. 20).

Kitap; giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında talâk ile ilgili bazı kavramlar ve ilkeler; birinci bölümde İbn Teymiyye tarafından tartışmaya açılan aynı anda gerçekleşen üç talâkın hükmü, bid'î talâkın geçerli olup olmaması, muallak talâk ve talâk üzerine yapılan yemin meselelerine dair tartışmalar; ikinci bölümde de bu tartışmaların XX. yüzyıldaki devamı, kanunlaştırma sürecinde talâkla ilgili problemler, kanunlaştırma faaliyetlerinin talâk meselelerinde fetvalara etkisi, bu konuda fetvalarda yaşanan değişimler ele alınmış, sonuçta da çalışma neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Yazar öncelikle, fıkıhta ilke olarak boşama yetkisinin kocanın elinde olduğunu, eşin/kadının muhâlea,² hâkim veya tefvîz³ yoluyla evlilik bağından kurtulabileceğini, talâkın sünnî ve bid'î şeklinde ikiye ayrıldığını söylemiş, bu ilkelere tüm fakihlerin ittifak ettiğini belirtmiştir (s. 24).

Yazara göre, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İslâm dünyasında yaygınlık kazanan kanunlaştırma faaliyetlerinde kamu otoritesinin tercihten dolayı kanunlarda dört mezhebin dışına çıkılmış, resmî fetva kurulları da delilin güçlü olup olmadığına bakmaksızın kanuna uygun olarak fetva vermek zorunda kalmış, bu nedenle şaz olan görüşler müftâbih olmuştur. Bundan dolayı yazar, tarihî süreçte talâk konusunda

¹ Mustafa Bülent Dadaş, *Fıkıh Tarihinde Talâk Tartışmaları* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2025), 21-342.

² Kadının belli bir bedel vererek kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evliliğin, karşılıklı anlaşmayla sona ermesine "muhâlea" denir.

³ Kocanın boşama yetkisini karısına devretmesine "tefvîzü't-talâk" denir.

fetvalarda görülen değişiklikleri XX. yüzyıl öncesi ve sonrası şeklinde iki ayrı dönemde ele almıştır. Zira bu yüzyılın başları, talâk konusundaki fetvalarda görülen köklü değişiklikler için bir milattır. Ayrıca Dadaş talâk konusunda dört mezhebe aykırı fetvalarıyla, ilerleyen süreçte Hanbelî fakihleri üzerinde ciddi etkiler bırakan İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'i dikkate alarak XX. yüzyıldan önceki süreci de hicrî VIII. yüzyıl öncesi ve sonrası şeklinde iki kısımda incelemiştir (s. 32).

Hicrî VIII. yüzyıldan önce, aralarında dört mezhebin de olduğu sünnî fakihlerin tamamına göre bir defada icra edilen üç talâkla evlilik bağı tamamen ortadan kalkıyor, şarta bağlanan talâkta bazı istisnalar hariç şartın gerçekleşmesi ile talâk meydana geliyordu. Aynı şekilde talâka yapılan yemin muteber kabul ediliyor, bid'î talâk günah olmakla birlikte geçerli sayılıyor, hâzilin talâkı ve şahitsiz boşama muteber kabul ediliyordu. Bu ittifakın varlığına rağmen Hanbelî fakihlerinden İbn Teymiyye ve İbn Kayyim talâk konusunda yerleşik görüşlerin dışına çıkmışlar; görüşlerinin şaz olmadığını ispatlamak amacıyla da dört mezhebin önde gelen bazı fakihlerini kendilerine referans göstermişlerdir. Ancak referans yapılan fakihlerin görüşlerini analiz eden Dadaş'a göre bu isnatlar sahih değildir. Aynı şekilde bu süreçte İbn Hazm (ö. 456/1064) da bid'î talâk konusunda muhalif bir tavır sergilemiştir. Esasında İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in talâk ile ilgili meselelerde ilham kaynağı İbn Hazm'dır; ancak İbn Teymiyye ve takipçileri bu sınırı genişletmişlerdir. Bu nedenle yazar, bu üç âlimin görüşlerini tahlil etme ihtiyaç ve zorunluluğu hissetmiştir (s. 41).

İbn Teymiyye, ilk önce yemin formatında yapılan talâkın geçerli olmadığına dair fetvalar vermeye başlamış, ilerleyen süreçte de bid'î talâkın geçersiz ve bir defada yapılan üç talâkın tek talâk olduğunu söylemiştir. Yazar, hicrî 715 yılından itibaren bu konularla ilgili görüşlerini açıkça dile getiren İbn Teymiyye'nin zihin dünyasında esasında bu fikirlerin daha önceleri var olduğunu ama onun, fikirlerini ilan etmek için uygun bir zamanı beklediğini belirtir (s. 52).

İbn Teymiyye'nin bu fetvaları çağdaşları arasında rahatsızlığa sebep olmuş, yetkili merciler tarafından fetva vermesi yasaklanmıştır. Bir süre bu yasağa uyan İbn Teymiyye, talâk konusundaki görüşlerinin Kitap ve sünnete uygun olduğunu düşünerek fetva vermeye devam etmiş; hatta görüşlerini yaymak için öğrencilerini farklı yerlere göndermiştir. Bunun üzerine İbn Teymiyye bir süreliğine hapse atılmıştır. Yazara göre İbn Teymiyye'nin zindana atılması mücerret görüşlerinden dolayı değil, bu konuda kamu otoritesinin yasağına uymamasından ve verdiği fetvalarla toplumda ciddi bir huzursuzluğa sebep olmasından dolayıdır. Zira kitaplarında onun fikirlerine yer veren öğrencilerinden herhangi biri bundan dolayı hapse atılmış değildir (s. 55). Kanaatimize göre Dadaş'ın bu tespiti önemli, isabetli ve yerinde bir tespittir.

İbn Teymiyye'nin talâk konusunda farklı görüşler ortaya koymasının nedenine de temas eden yazar bunun nedeninin, boşama ile ilgili ortaya çıkan problemler ve neticesinde Müslüman toplumda yaygın hale gelen hiyel/hülle türü uygulamalar olduğunu belirtmiştir (s. 60). İbn Teymiyye bu görüşlerini muhtelif eserlerinde ve özellikle de reddiyelerinde dile getirmiştir. Ancak genel olarak bunların muhtevası sistematik değildir. Konuyu daha sistematik hale getiren, görüşlerin delillerini takviye eden, eleştirileri cevaplayan ve cumhurun delillerini tenkit eden kişi, öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye'dir. Yazarın tabiriyle İbn Kayyim, taarruza geçerek hocasının görüşlerinin gerçek teorisyeni olmuştur. Bu nedenle XX. yüzyılda talâk ile ilgili yazılan eserlerde İbn Teymiyye'nin değil, İbn Kayyim'in argümanları dikkate alınmıştır (s. 65). Ayrıca yazarın tespitine göre İbn Teymiyye eserlerinde görüşlerini belirtirken çekingen bir tavra sahip iken İbn Kayyim ona nispetle daha cesur davranmıştır. Bunun da psikolojik ve sosyolojik bazı nedenleri vardır (s. 65).

Yazar İbn Teymiyye'nin görüşlerinin teorisyeni olarak nitelediği öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye için de ayrı bir başlık açmıştır. Onun bu çerçevede, "İbn Kayyim'in bu konudaki görüşleri genel olarak hocasının görüşleriyle benzeşmektedir. O umumiyetle hocasının söylediklerini hareket noktası olarak meseleyi tertip ve düzen içinde daha geniş bir biçimde izah etmiştir" şeklindeki değerlendirmesi dikkat çekicidir (s. 97). İbn Kayyim'in konuyla ilgili icmâ iddialarını çürütmek için sarf ettiği çabalara yer veren yazar, esasında bu çabaların üç talakı geçersiz sayanların gerekçelerini çürütmeye yönelik olduğunu belirtmiştir. Zira daha önceki tartışmalar bid'î talâkın veya aynı anda yapılan üç boşamanın geçerli olup olmadığıyla ilgili değildir. Bunlar ya *medhûlün bihâ* olmayan yani zifafa girmemiş kadınlar hakkındadır veya üç talâkın farklı şekillerde icra edilmesi halinde terettüp edecek hükümlerle ilgilidir (s. 108). Yazar, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in, cumhurun konu özelinde zikrettiği delillere yaklaşımına da detaylı olarak temas ederek onların bu çerçevede yaptıkları yorumların zayıf kaldığını söylemiş; özellikle de Hz. Ömer'in talâk ile ilgili tasarrufu sadedinde yaptıkları tahlillerin, iddialarını ispat etmekte yetersiz olduğunu vurgulamıştır (s. 128).

İbn Teymiyye'yi eleştiren, ona reddiye yazan âlimlere de ayrı bir fasıl açan yazar burada Zemelkânî (ö. 727/1327), Takiyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355), Alâî eş-Şâfiî (ö. 761/1359), İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) ve İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) gibi üçü çağdaş, beş fakihin reddiyelerine yer vermiştir. Bu kapsamda Sübkî ile İbn Teymiyye'nin birbirleri hakkında karşılıklı olarak ilimdeki büyüklüklerini ifade eden olumlu sözler söylemelerine karşın talâk konusunda özellikle Sübkî'nin İbn Teymiyye'ye karşı oldukça sert bir tavır takındığını, buna mukabil İbn Teymiyye'nin daha yumuşak bir ifade kullandığını belirtmiştir (s. 147). Yazarın nakline göre Sübkî, görüşü

muteber herhangi bir fakihin talâk konusunda farklı bir kanaatte olmadığını söylemiş; İbn Teymiyye'nin yeminle ilgili âyetleri tefsir ederken kasıtlı olarak diğer delilleri göz ardı ettiğini, böylece delil ve hüküm çıkarma yöntemini bilmeyen avamı aldattığını vurgulamıştır. Netice olarak yazar Sübkî'nin cevaplarını bazı noktalarda ikna edici bulmasa da cevapların genel olarak güçlü olduğunu ifade etmiştir (s. 151).

Bu çerçevede İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) görüşlerine de ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Zira İbn Receb önceleri İbn Teymiyye'nin talâk hakkındaki görüşlerini destekleyen bir kitap yazmış iken daha sonra bundan vazgeçmiş ve İbn Teymiyye'nin delillerini çürütmek amacıyla başka bir kitap yazmıştır. Bu nedenle İbn Receb, ilk önce Hanbelî fukahasının, daha sonra da taassup derecesinde İbn Teymiyye'ye bağlı olan ve Teymî olarak nitelenen tarafların hedefi haline gelmiştir (s. 160). Bu çerçevede İbn Receb üç talâk meselesinde icmâ olduğunu, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in kendi görüşlerine göre fetva verdiğini iddia ettikleri fakihlerin esasında bu görüşte olmadıklarını vurgulamıştır (s. 166).

İbn Teymiyye'nin talâk konusunda görüşlerini eleştiren âlimlerden biri de yazarın hadis ve fıkıh alanında kudretli bir âlim olarak gördüğü Hanefî fakihî İbnü'l-Hümâm'dır. Yazarın tespitine göre hicrî VIII. asırda Şam ve Kahire'de yaşayan pek çok fakih İbn Teymiyye'nin görüşlerini eleştirirken; üzerinde icmâ olduğu için meselenin ictihâda kapalı olması, Takiyyüddîn es-Sübkî'nin cevaplarının yeterli görülmesi, İbn Teymiyye'nin görüşlerinin müntesibi olduğu Hanbelî mezhebi fakihleri arasında dahi yaygınlık kazanmaması gibi nedenlerden dolayı İbnü'l-Hümâm'ın dışındaki Hanefî fakihleri konuyu ele almamışlardır. İbnü'l-Hümâm aynı zamanda, çağımızın tartışmasız en önemli fakihlerinden biri olan Zâhid el-Kevserî'ye de kaynaklık etmiştir. İbnü'l-Hümâm'ın bu konudaki en önemli katkısı, İbn Kayyim'in icmân olmadığına yönelik iddiasını çürütme sadedinde ortaya koyduğu gerekçelerdir (s. 170).

Yazar, hicrî XIII. asra kadar talâk ile alakalı tarafların görüşlerine ve delillerine yer verdikten sonra kendisi bu meseleyi, "Görüşlerle İsnat Edildiği Şahıslar Arasında Nispet Problemi", "İcmâ iddiaları ve İtirazlar", "Nehiy-Fesâd ilişkisi" ve "Nasların Yorumları" şeklinde dört başlık altında değerlendirmiştir. Bu çerçevede yazar, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in görüşlerini bazı sahâbe ve fakihlere nispet etmelerinin ciddi problemlerle malul olduğunu, bu konuda XX. yüzyılda yazılan eserlerde de nispet probleminin dikkate alınmadığını, üç talâkın üç talâk olarak geçerli olduğu hükmünde sahâbeden itibaren oluşan güçlü ittifakı inkâr etmenin hakikate sırt dönmek anlamına geldiğini vurgulamıştır (s. 187).

Kitabın ikinci bölümünde yazar üç talâk konusunda, çağdaş dönem olarak isimlendirdiği XX. yüzyıldaki gelişmeleri ve görüşleri ele almıştır. Yazara göre çağdaş

dönemde fıkıh tarihi açısından köklü değişimler yaşanmış, fikhî hükümler kanunlaştırılmıştır. Bu da zamanla şaz dahi olsa kanunun tercih ettiği görüşün daha güçlü, Kur'an ve sünnete daha uygun, güçlü olan diğer görüşlerin de zayıf olduğu şeklinde bir algının yerleşmesine neden olmuştur (s. 211). Bu çerçevede Hukûk-ı Âile Kararnamesi (HAK) Osmanlı hukuk tarihinde köklü bir değişimi temsil eder. Zira kararnamede Hanefî mezhebinin ve hatta dört mezhebin dışına çıkılarak kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Dış müdahaleler, siyasi çekişmeler ve bazı fakihlerin itirazları neticesinde iki yılını doldurmadan yürürlükten kaldırılan kararname belli bir süre Mısır, Lübnan, Ürdün ve Filistin gibi Müslüman ülkelerde uygulanmıştır. Osmanlıda aile hukuku alanında yaşanan bu gelişmelerin benzeri diğer İslâm ülkelerinde de yaşanmıştır. Ancak İslâm ülkelerinde hâkim olan siyasi şartlar dört başı mamur bir kanunun hazırlanmasına mâni olmuştur. Bu nedenle kanuni düzenlemelerin, bu şartların göz ardı edilerek eleştirilmesi insafli olmayacaktır (s. 213-214).

Yazar, İslâm dünyasında aile hukuku alanındaki kanunların esasının Mısır Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu olduğunu belirtir. Zira şarta ta'lik edilen talâkın boşama niyetiyle sadır olmaması durumunda geçersiz sayılacağı, aynı anda birden fazla verilen talâkın bir talâk kabul edilmesi gibi maddelerin de yer aldığı taslak, Ezherli fakihler tarafından eleştirilere maruz kalsa da 1929 yılında kanunlaştırılmış, ilerleyen süreçte de İslâm âlemindeki ahvâl-i şahsiyye kanunlarında, Din İşleri Yüksek Kurulu gibi kurumların ve sivil fakihlerin fetvalarında referans olarak kullanılmıştır (s. 217).

Yazar, ikinci bölümün asıl konusuna giriş kabilinden bu bilgilere yer verdikten sonra üç talâk meselesinde çağdaş fakihleri; “gelenekteki görüşü savunanlar”, “gelecekteki görüşü savunmakla birlikte diğer görüşü de meşru kabul edenler” ve “İbn Teymiyye'nin görüşünü tercih edenler” şeklinde üç ayrı başlıkta ele almış; ancak Türkiye ve Mısır'da cereyan eden tartışmalara müstakil olarak temas etmiştir. Buna göre Muhammed Bahît el-Mutî (ö. 1935), M. Zâhid el-Kevserî (ö. 1952), Zafer Ahmed et-Tehânevî (ö. 1974), Muhammed Emîn eş-Şenkîti (ö. 1974),⁴ Zekiyyüddîn Şa'bân, Ramazân el-Bûtî (ö. 2013), Muhammed Tâkî el-Osmânî birinci; Ebü'l-Yûsuf İbn Âbidîn (ö. 1981), Vehbe Zühaylî (ö. 2015) ikinci; Cemâleddin el-Kâsımî (ö. 1914) ve Yûsuf el-Karadâvî (ö. 2022) de üçüncü grupta yer alan çağdaş fakihlerden bazılarıdır (s. 219-233).

⁴ Dadaş, Şenkîti'yi XX. yüzyılın ansiklopedik âlimlerinden biri olarak nitelemiş, Şenkîti'nin *Edvâü'l-beyân* adlı tefsirinde talâk meselesine temas ettiğini, bu bağlamda yaptığı tahlillerin Kevserî'nin eserinden sonra en başarılı örnek olduğunu belirtmiştir. Şenkîti bu konudaki derin bilgisi sayesinde Suudi Arabistan'ın en yüksek fetva makamı olan Heyet-i Kibâr-ı Ulemâ'nın 1973 yılında düzenlediği ilmî toplantının kararını etkilemiş; toplantı neticesinde, 17 üyeden 12'sinin imzasıyla aynı anda verilen üç talâkın üç boşama sayılması görüşü kabul edilmiştir. Dadaş, *Fıkıh Tarihinde Talâk Tartışmaları*, 221-222.

Türkiye’deki talâk tartışmaları bağlamında ülkede en yetkili fetva makamı olan Din İşleri Yüksek Kurulu’nu önceleyen yazar, Kurul’un talâka ilişkin fetvalarını 2000 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlıkta değerlendirmiş, Ahmed Hamdi Akseki ile birlikte Kurul’un talâka dair fetvalarında değişimin başladığını vurgulamıştır. Ona göre Kurul, önceleri dört mezheple birlikte diğer görüşlere de yer vererek bunlarla da amel edilebileceğini ima etmiş, ancak 2000 yılından sonra İbn Teymiyye’nin görüşünü tercih ettiğini açıkça belirtmiştir (s. 241). 2024 yılında üç talâkın bir talâk sayıldığına dair Kurul’un ittifakla aldığı bir karara yer veren yazar, bu kararı dört açıdan eleştirmiştir (s. 243). Kurul’a yönelik eleştirilerini şarta bağlanan talâk ve hâkim marifetiyle boşama meselesinde de devam ettirmiştir. Ayrıca Kurul’un bu şekildeki fetvalarının akademisyenlerin tavrını etkilediğini ve şâz sayılan görüşlerin kabulünü kolaylaştırdığını vurgulamıştır (s. 247).

Türkiye’de Din İşleri Yüksek Kurulu dışında fetva verenleri, “Gelenekteki Yerleşik Görüşe Göre Fetva Verenler, İbn Teymiyye’nin Görüşüne Muvafık Olarak Fetva Verenler, Geleneğin Görüşünü Benimsemekle Birlikte Müsteftileri Diğer Görüşe Göre Fetva Verenlere Yönlendirenler, Şefevî Talâkı Geçerli Saymayanlar” şeklinde dört ayrı başlıkta ele alan yazar, Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), Mehmet Emin Er (ö. 2014), Halil Günenç gibi âlimleri birinci grupta, Hayreddin Karaman ve bu alanda eser yazan bazı akademisyenleri ikinci grupta, Mehmet Savaş ve Muhammed Salih Ekinci’yi üçüncü grupta zikretmiş, ülkemizde bazı akademisyenlerin de dördüncü grupta yer aldığını belirtmiştir (s. 247-256). Ancak ülkemizde ikinci ve dördüncü grupta yer alan akademisyenlerin burada belirtilenlerden ibaret olmadığını, böyle düşünenlerin sayısının her geçen gün arttığını ve özellikle İbn Teymiyye’nin görüşünün doğru olduğu yönündeki kanaatin ülke genelinde yaygınlık kazandığını vurgulamamız gerekir.

Yazarın tespitine göre talâk konusunda en hararetli ve en yoğun tartışmaların yaşandığı ülke Mısır’dır. Zira XX. yüzyılda Mısır’da bir taraftan Seleflilik akımı ile aile hukukunun dini hükümlerden bağımsız bir şekilde düzenlenmesini isteyen batılılaşma sevdalıları, diğer taraftan ailevi meselelerde şâz görüşlerden kaçınılması ve dört mezhebin dışına çıkılmaması gerektiğini savunan gelenekçiler arasında herkesi memnun edecek kanunî bir düzenleme yapmak son derece zordu. Bu nedenle aile ve boşanma hukuku alanındaki tartışmalar Osmanlı’ya göre daha sert yaşanmıştı (s. 257). Bu tespitlerin ardından yazar, Mısır’da talâkla ilgili fetvalarda görülen değişimi 1929 tarihli kanun öncesi ve sonrası olmak üzere iki aşamada ele almıştır. Zira 1929 tarihli kanun ile Mısır bu konuda diğer İslâm ülkelerine öncülük etse de talâk konulu tartışmalar bitmiş değildir.

Bu çerçevede ilk önce Muhammed Bahît el-Mutîî ve Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin görüşlerini ele almıştır. Mutîî, 1914-1921 yılları arasında Mısır başmüftülüğü, öncesinde de yüksek mahkeme üyeliği yapan ve “asrın fakihlerinin üstadı” olarak anılan bir âlimdir. O, talâk konusunda İbn Teymiyye, İbn Kayyim ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) görüşlerini *el-Kavlü'l-câmi'* adlı eserinde eleştirmiş; şâz kalan bu görüşleri canlandırmak amacıyla tartışmaya açmanın beyhude bir davranış, bunu gazete köşelerinde dile getirenlerin de ilimden bihaber ve cahil kimseler olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan 1929 tarihli kanunun taslak metnine tepki olarak *Raf'u'l-iğlâk* adlı eserini yazmıştır (s. 260).

Dadaş'ın ifadesine göre mezkûr meselede İbn Teymiyye ve taraftarlarını en doyurucu şekilde eleştiren âlim, Muhammed Zâhid el-Kevserî'dir. Kevserî, talâk konusundaki görüşlerinin kesin doğru olduğunu ve bunda asla şüphe etmediğini iddia eden Ahmed Muhammed Şâkir'in (ö. 1939) yazdığı *Nizâmü't-talâk* isimli kitabına reddiye olarak *el-İşfâk alâ ahkâmî't-talâk* adlı eserini kaleme almıştır. Ancak Kevserî'nin eleştirileri Şâkir ile sınırlı kalmamış; İbn Teymiyye, İbn Kayyim, Şevkânî, Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768) ve Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890) da bu eleştirilerin hedefi olmuştur (s. 264). Şâkir ve Kevserî'nin eserlerindeki görüşleri özet olarak veren Dadaş, iddia ve cevapları dikkate alarak Kevserî'nin haklı olduğunu, Şâkir'in ise duygusal bir yaklaşımla meseleyi tahlil ettiğini söylemiştir. Şâkir'in, “İslâm âlimleri korktukları için inandıklarını açıklayamamışlardır” şeklindeki iddiasına Dadaş'ın, “inandıkları uğruna şehit olan, zindanlarda çürüyen, kamçı ve kırbaç darbelerine göğüs geren âlimleri itham altında bırakan bu cümlelerin hesabını vermek kolay olmasa gerek” ifadesiyle verdiği tepki ve yine Şâkir'in, İbn Hacer'in “bazı dostların talebi üzerine meseleyi genişçe izah ettim” sözünden hareketle onun hakkında da benzer iddialarda bulunmasını akıl tutulması olarak nitelemesi dikkat çekicidir (s. 277).

Mısır müftülüğü yapan şahısların fetvalarından hareketle 1929 yılından önce Mısır'da talâkla ilgili fetvalarda Hanefî mezhebinin dışına çıkılmadığını belirten Dadaş'ın bu çerçevede, 1929 tarihli kanunun ilham kaynağı olarak nitelediği ve 1899-1905 yılları arasında Mısır müftülüğü yapan Muhammed Abduh'un (ö. 1905) resmî fetvalarında dört mezhebin dışına çıkmadığı yönündeki tespiti, dikkate değer bir tespittir (s. 281).

Dadaş, Mısır'da 1929 tarihli kanunla yasalaştırılan ve İslâm ülkelerinde aile hukuku alanında çıkarılan kanunlara kılavuzluk yapan Ahvâl-i Şahsiyye Kanununun talâk meselelerine dair fetvaların değişiminde temel kırılma noktası olarak görmektedir. Zira İbn Teymiyye ve takipçilerinin görüşleri dikkate alınarak hazırlanan kanunun yürürlüğe girmesinden sonra hâkimler buna göre hüküm vermişler, müftüler de kanuna uygun fetva vermeleri şartıyla kendilerine vekâlet verildiği için mezkûr kanuna uygun

fetva vermeye başlamışlardır. Bununla birlikte Mutî ve Kevserî gibi gayriresmî müftüler/âlimler, kanunun şer‘-i şerfi temsil etmediğine inandıkları için kendi mezheplerine göre fetva vermeye devam etmişlerdir. Hatta talâk tescil eden memurlar kendi görüşlerine uygun olmadığı için tescil defterine kocanın beyanı olarak, “bu talâk, öncesinde iki talâkın vâki olduğu üçüncü talâktır” şeklinde ifade kaydetmişlerdir (s. 283).

Dadaş’a göre 1929 tarihli kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, görev yapmakta olan müftüler bu değişikliği içlerine sindirememişlerdir. Örneğin 1928-1946 yılları arasında müftülük yapan Abdülmecîd Selîm (ö. 1954), 1946-1950 yılları arasında müftülük yapan Hasaneyn Mahlûf (ö. 1990) fetvalarında kanuna göre fetva vermekle birlik Hanefî mezhebinin görüşünü belirtme ihtiyacı hissetmişlerdir (s. 287). 1960-1970 yılları arasında müftülük yapan Ahmed Herîdî (ö. 1984) de Mısırlı olmayan ve karısını üç talâkla boşayan bir kişiye, ilgili kanun maddesinin Mısırlılar için geçerli olduğunu, bu nedenle beynûnet-i kübrânın gerçekleştiğini belirtmiştir. Ayrıca kanunun boşluk bıraktığı yerlerde müftüler Hanefî mezhebine göre fetva vermişlerdir. Dadaş’ın tespitine göre sonraki yıllarda müftülük yapanlar da kendilerinden önceki müftülerin fetvalarına benzer fetvalar vermişlerdir. 130 yıllık süreçte hayız/âdet halinde veya cinsel ilişkinin yaşandığı tuhur/temizlik döneminde yapılan boşamayı bid‘î olduğu gerekçesiyle geçersiz sayan herhangi bir müftü bulunmamaktadır (s. 289-291).

Yazar Mısır’da resmî fetva mercilerin konuya yaklaşımlarını ele aldıktan sonra sivil fetva mercilerinin görüşlerine de temas etmiştir. Bu kapsamda fetvaları ile ön plana çıkan ve Abduh medresesine mensup olarak nitelediği Abdülvehhâb Hallâf (ö. 1956), Ali el-Haff (ö. 1978), Mahmûd Şeltût (ö. 1963), Ebû Zehre (ö. 1974) gibi âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Bu esnada yazarın istitrat kabilinden Hallâf’ın, sefîh ve hâzîlin boşamasını geçerli saymaması görüşünden hareketle bu iki meselenin tahlilini yapması dikkat çeken önemli bir detaydır. Zira günümüzde yazılan kitaplarda da bu konuda yanlış nakiller bulunmaktadır (s. 300).

Ebû Zehre’nin şahsında Mısırlı fakihlerle ilgili genel bir değerlendirme yapan Dadaş, bahse konu olan meselelerde bu âlimlerin tarafsız ve kapsamlı bir tahlil yapmadıklarını, zikrettikleri argümanların İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in argümanları ile aynı olduğunu, örneğin icthad melekesine sahip olan Ebû Zehre’nin bağımsız ve tarafsız olarak icthad etmesi durumunda asırlarca amel edilen râcih ve sahih görüşleri bırakarak şaz görüşlere yönelmeyeceğini belirtmiş;⁵ Ebû Zehre ve çağdaşı Mısırlı fakihlerin fıkıhın imkânlarını zorlayarak şaz kalan görüşleri tercih etmelerini dönemin şartları

⁵ Yazar 868 no’lu dipnotta Ebû Zehre’nin fetva verdiği bu meselelerde hakkını veren bir çalışma yapmadığını, görüşlerin nispetinde yaptığı önemli hataların bunun göstergesi olduğu belirtir ve buna dair eserinden somut nakillerde bulunur. Dadaş, *Fıkıh Tarihinde Talâk Tartışmaları*, 302.

ile ilişkilendirmiştir. Dadaş'ın Mısırlı fakihlerin bu tercihlerini dönemin şartları ile ilişkilendirmesi önemli bir detaydır (s. 302).

Ahvâl-i şahsiyye kapsamında yapılan kanun taslaklarına da temas eden Dadaş bu çerçevede, biri 1953 yılında Mısır ve Suriye ortaklığında, diğeri de Ezher Şeyhi Ahmed Tayyib'in başkanlığında Heyet-i Kibâr-ı Ulemâ tarafından 2019 yılında hazırlanan kanun taslağına yer vermiştir. Dadaş'a göre, her iki taslakta kabul edilen görüşler dikkate alındığında Mısır'da 1929 tarihli kanununda kabul edilen görüşlerden geri dönülemediği fikri pekişmiş olmaktadır. Özellikle Ezher şeyhleri tarafından hazırlanan 2019 tarihli taslak ilerleyen süreçte İslâm ülkelerindeki ilmî heyetlerin fetvalarına etki edecektir (s. 312).

Talâk çerçevesinde kitapta ele alınan konulardan bir diğeri de şefevî/sözlü talâkın hükmüyle ilgili tartışmalardır. İslâm dünyasında ilk defa Türkiye ve Tunus'ta şefevî talâk, mehzâ İsviçre ve Fransa olan kanunlarla geçersiz sayılmıştır. Mağrib'te ise şefevî talâkın ilgili dairede yetkili iki kişinin huzurunda yapılması şartı getirilmiştir. Ancak bu uygulama, özellikle resmî görevli olmayan ilim ehli tarafından şer'-i şerîfin dışına çıkıldığı gerekçesiyle kabul görmemiştir. Burada yazarın, birtakım tahlillerden sonra şefevî talâkın geçersiz sayılmasının şer'-î şeriften mesnedinin bulunmadığı, "helâl ve haram kılma yetkisinin Allah'a ait olduğu, kanunun helali haram, haramı helal kılma yetkisine sahip olmadığı, bu nedenle dönüşü mümkün olmayacak bir şekilde karısını boşayan kişinin, boşaması kanun tarafından geçersiz sayılsa dahi karısıyla evlilik hayatını devam ettiremeyeceği şeklindeki vurguları dikkat çekicidir (s. 321).

Kitabın sonuç kısmında talâk meseleleriyle ilgili fetvalarda İslâm dünyasında XX. yüzyılın başlarına kadar dört mezhebin görüşünün esas alındığı, bu tarihten itibaren ahvâl-i şahsiyye kanunlarında İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in görüşlerinin kanunlaştırıldığı, toplumun maslahatına binaen birçok fakih tarafından bu doğrultuda fetva verildiği, ancak bu şekilde fetva verenlerin meseleyi tartışırken objektif ve kapsamlı bir değerlendirme yapmak yerine duygusal bir yaklaşım sergiledikleri, kazâ ve fetvâya dönüşen bu görüşün yerleşik görüşe nispeten delilden mahrum olduğu, ayrıca günümüzde maslahatı temin edip etmediğinin de geniş bir açıdan tartışılması gerektiği belirtilmiştir (s. 341). Yazarın sonuç kısmında vurguladığı bu son cümle, üzerinde durulması gereken önemli bir tespit ve eleştiridir.

Sonuç olarak; değerlendirmesini yaptığımız bu kitabın ilmî ve akademik bir metotla yazıldığını, meselelerin objektif bir bakış açısıyla analiz edildiğini vurgulamamız gerekir. Nitekim yazarın, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'i görüşlerinden dolayı zaman zaman eleştirse de onlara karşı insafî bir tavır takınması; ayrıca İbn Teymiyye'ye reddiye

yazan Sübkî'nin bazı cevaplarının ikna edici olmadığını ve Alâî'nin İbn Teymiyye'ye nispet ettiği birtakım görüşlerde hata ettiğini belirtmesi bunu teyit etmektedir.

Görüşlerin naklinde birincil kaynaklara referans yapılması, özellikle İbn Teymiyye'ye ait eserlerde satır arası okumalarla görüşlerin arka planına dair kişisel tahlillere yer verilmesi, görüşlerine temas edilen âlimler hakkında birtakım bilgilerin sunulması, referans gösterilen eserlerin müelliflerine aidiyetinin tahkik edilmesi, dipnotlarda doğrudan veya dolaylı olarak konuyla alakalı faydalı bilgilerin verilmesi çalışmaya ayrı bir değer ve orijinallik katmıştır. Eserin akıcı bir üsluba sahip olması, kitaptaki dipnotlar dahil bütün bilgilerin severek ve sıkılmadan okunmasına vesile olmaktadır. Dolayısıyla yazarın ön sözde belirttiği üzere kitapta, talâk tartışmalarının kronolojik olarak başarılı bir şekilde tahlil edildiği, görüşlerin tespitinde birincil kaynaklara müracaat edildiği görülmektedir.

Kanaatimize göre kitap; İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in talâkla ilgili görüşlerinin ahvâl-i şahsiyye kanunlarında kabul edilip fetva meclislerinde bu doğrultuda fetva verilmesinden dolayı günümüzde İslâm dünyasında neredeyse tek doğru gibi kabul edilmeye başlandığı bir süreçte meseleye yeni bir boyut kazandırmıştır. İlmî ve akademik derinliği ile talâk konusunda günümüzde oluşan bazı ezberleri bozacak niteliğe sahip olan kitabın, fıkıh alanında uzmanlaşmak isteyen akademisyen ve araştırmacılarla, dinî sorulara yoğun bir şekilde muhatap olan müftü, vaiz ve din görevlileri tarafından dikkatli bir şekilde mütâlaa edilmesi gerekir.

Kaynakça

Dadaş, Mustafa Bülent. *Fıkıh Tarihinde Talâk Tartışmaları*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2025.